

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI HARBIY SAN'ATI TARIXINING HOZIRGI KUN
MILLIY ARMIYAMIZDA TADBIQ ETILISHI**

O'dayev Ravshanbek Kenjaboy o'g'li

Toshkent farmatsevtika instituti

"Ijtimoiy fanlar" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola Amir Temur va temuriylar davlatining tarixi harbiy san'at tarixi, boshqa yurtlarga qilgan hujumi uning o'z davlati tasarrufi ostiga olishi, xalq uchun qilgan o'z ona yurtini g'animlardan himoya qilganligi to'g'risida ma'lumot berib o'tadi. Jamiyatga, ozodlikka va taraqqiyotga bo'lgan intilishlarni o'zida mujassam etgan xaloskor mard Amir Temur bobomiz harbiy mahoratini hozirgi kunda tadbiq etilish yo'llari haqida mulohazalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, Chingizxon, Movarounnahr, Balx, So'g'diyona, Samarqand, Farg'ona, Shosh, Amudaryo, Sirdaryo, O'rta Osiyo, Hind, Gang, Tyan - Shan, Bosfor, Oltin O'rda, Moskva Rusi, Boyazid, Konstantinopol, R.Gruse, O'tror, Florensiya, Go'ri Amir, To'xtamishxon, Shayboniyxon, qanbul, diviziya.*

Аннотация: *В статье представлена информация об истории государства Амира Темура, истории военного искусства, его нападениях на другие страны, завоевании собственной страны и защите родины для народа. Говорится о воинских способностях Амира Темура, героя-освободителя, олицетворяющего стремление к свободе и развитию общества.*

Ключевые слова: *Амир Темур, Чингисхан, Моваруннахр, Балх, Согдия, Самарканд, Фергана, Шош, Амударья, Сырдарья, Средняя Азия, Инд, Ганг, Тянь-Шань, Босфор, Золотая Орда, Московская Русь, Баязид, Константинополь, р. Груссе, О Трор, Флоренция, Гори Амир, Тохтамышхан, Шайбонихан, Кунбул, дивизия.*

Annotation: *This article provides information about the history of Amir Temur's state, the history of military art, his attacks on other countries, his conquest of his own country, his protection of his motherland from looters, which he did for the people. It is said about the military skills of Amir Temur, the liberating hero who embodies the aspirations for freedom and development of the society.*

Keywords: *Amir Temur, Genghis Khan, Movarunnahr, Balkh, Sogdiya, Samarkand, Ferghana, Shosh, Amudarya, Syrdarya, Central Asia, Indus, Ganges, Tien - Shan, Bosphorus, Golden Horde, Moscow Rus, Bayazid,*

Constantinople, R. Grusse, O'tror, Florence, Gori Amir, Tokhtamishkhan, Shaybonikhan, Kunbul, division.

Mashhur davlat arbobi, O'rta asrlar islohotchisi, sarkarda, adolat uchun tolmas kurashchi, ilm-fan va madaniyat rahnamosi Amir Temur davrida ilm-fan, madaniyat va ta'lim mislsiz darajada yuksaldi. Siyosiy maydonga qadam qo'yganida Amir Temur endigina 24 yoshga kirgandi. Mamlakat parokanda, mahalliy siyosiy kuchlar o'rtasidagi o'zaro qarama-qarshiliklar avj olgandi. Ustiga ustak, Chingizxon avlodlari Movarounnahrda tez-tez bosqin uyushtirib turardi. Taxminan bir asr davom etgan bu davrda Movarounnahrning istibdod alamini tortgan oddiy fuqarolaridan to yirik siyosiy arboblarigacha juda ham og'ir kun kechirdilar. Jamiyatga ozodlikka va taraqqiyotga bo'lgan intilishlarni o'zida mujassam etgan xaloskor, dohiy zarur edi. Taqdir taqozosi bilan Amir Temur ana shunday xaloskor va yo'l boshchi sifatida tarix sahnasida paydo bo'ldi. 1370 yilda Amir Temur Balxda bo'lib o'tgan qurultoyda Movarounnahrning ulug' amiri deb e'lon qilindi. Tarqoqlikni bartaraf etib, ayrim o'lkalarni yagona davlatga birlashtirish Amir Temurning asosiy maqsadi edi. U davlatning poytaxti qilib So'g'diyonaning qadimiy poytaxti bo'lgan Afrosiyob xarobalari yonidagi Samarqandni belgiladi va yangi shaharga asos soldi. Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'i, shuningdek, Farg'ona va Shosh viloyatlarini birlashtirib o'ziga bo'ysundirgandan keyin Amir Temur boshqa mamlakatlarga harbiy yurishlarga kirishdi. Amir Temur saltanati O'rta Osiyoda 35 yil (1370-1405) hukm surdi. U Markaziy Osiyo hududlarini yagona markazlashgan davlatga birlashtirdi, Hind va Gangadan to Sirdaryo va Zarafshongacha, Tyan-Shandan to Bosforgacha ulkan imperiya barpo etdi. Amir Temur harbiy yurishlarining bilvosita oqibatlarini ulkan ahamiyatga ega: u Xitoyda Min sulolasi davlat boshiga kelganda mo'g'ullarning Xitoyga solayotgan xavfining oldini oldi; Oltin O'rdani yengib Moskva Rusi uchun ham xuddi shunday yordam ko'rsatdi. 1402 yilda usmonlilar sultoni Boyazid ustidan Yevropa uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan g'alabani qozonib, usmonlilarning Konstantinopolni istilo etishlarini yarim asrga surib yubordi. Frantsuz tarixchisi R.Grusse XX-asr boshlarida "Amir Temurning Boyazid ustidan g'alabasi xristian olamini asrab qoldi", deb yozgan edi. Amir Temur hayotlik paytida davlat boshqaruvi haqida "Temur tuzuklari" degan nomda mashhur bo'lgan maxsus kitob yozilgan edi. Unda bu mashhur davlat arbobi va sarkardaning harbiy san'atga, davlat tuzilishi va mamlakatni boshqarishga oid qarashlari aks etdi. "Kuch adolatda" shiori butun Amir Temur davlati hududida axloqiy va ma'naviy mezonga aylandi. Amir Temur

umrining ko'p qismini yurishlarda o'tkazdi. Sharq qilgan yurishi paytida Amir Temur 1405 yil 18 fevral kuni O'tror shahrida vafot etdi. Uning jasadi Samarqandga olib kelinib, 23 fevral kuni Go'ri Amirda, nabirasi Muhammad Sulton daxmasida dafn qilindi. Yevropalik olimlar Amir Temur va uning faoliyati haqida bundan to'rt yuz yil ilgari gapira boshlagan edi. 1553 yilda Florensiya (Italiya)da italyan olimi Perondino qalamiga mansub "Skiflik buyuk Tamerlan" kitobi bosilib chiqdi. Bu Yevropada Amir Temur haqidagi ilk ilmiy tadqiqot hisoblanadi. Yevropa tillarida (ispan, ingliz, frantsuz) e'lon qilingan yozma manbalar ichida birinchi o'rinda ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixoning "Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403-1406)" turadi. Buyuk Rembrandt Boburiylar zamonidagi hind miniatyuralaridan ilhomlanib, Amir Temurni uning vorislari Umarshayx, Zahiriddin Bobur, Humoyun va Akbar davrasida tasvirlaydi. XVI asrda yashagan mashhur ingliz shoiri va dramaturgi Kristofer Marlning "Buyuk Temur" nomli tragediyasida yosh Temurbek o'zining tengsiz aqli, salohiyati va shijoati bilan jahon tarixidagi qudratli podsholardan biriga aylangani namoyish etilgan. Tragediya XVI asrgacha sahnadan tushmay, Angliyada teatr mavsumini boshlab bergan. Temuriylar harbiy san'ati — jahon harbiy san'ati rivojiga Amir Temur va uning avlodlari, xususan, Bobur qo'shgan salmoqli hissa benihoya kattadir. Bu mutaxassislar tomonidan haqli ravishda e'tirof etilgan. Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi hisoblanmish Sohibqiron intizomli armiya tuzishga, jang paytida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga harbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'llashga, mavjud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada ushlab turishga erishgan. Amir Temur va temuriylar armiyasi chorvadorlar qatori kosibchilik, hunarmandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham askar to'plagan. Qo'shinda harbiy kuchlarning asosini tashkil qilgan otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalar ham xizmat qilgan. Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib armiyaga o't sochar qurol — to'p (ra'd)ni olib kirgan. Temuriylar davrida bu qurolning boshqa turlari (zarbzan, farangi, qozon va h.k.) keng yoyildi [1, 134 – 135 b]. Tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi maxsus harbiy qism va bo'linmalar tashkil qilingan. Amir Temur jahon harbiy ish tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida an'anaviy 5 bo'lakdan farqli ravishda 7 qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etgan. Bu yangilik keyinchalik To'xtamish, Shayboniyxon singari sarkardalar tomonidan o'zlashtirilgan. Ibn Arabshohning guvoxlik berishicha, Sohibqiron qo'shinida ayollardan iborat bo'linmalar bo'lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalari ko'rsatgan. Temuriylar armiyasi son

jihtadan aniq tashkil etilgan, uning jangovar tartibi takomillashib borgan, o'z vaqtining ilg'or qurol va texnikasi bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyimbosh, bayroq va tug'lari bilan farqlangan [4, 51 – 52]. Bunday farqlanish jangda qo'shinni boshqarishda qo'l kelgan. Dushman mudofaasini turli usullar bilan barbod etish, raqibning yirik shaharlariga qo'qqisdan zarba berish, qal'a, qo'rg'on va hisorlarning uzoq muddat muhosara qilish, yov kuchlarini iloji boricha keng ko'lamda qurshab olib, qishloq, shahar, tuman, viloyatlarni birin ketin zabt etish, dushmanni batamom yakson etgungacha ta'qib qilish, taslim bo'lgan mamlakatlarni boshqarishga ishonchli kishilarni tayinlash singari amaliyotlar Amir Temur va temuriylarga ko'plab zafarlar olib kelgan. Taktika jihatdan Amir Temur armiyasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning janggohda yoki jangovar safda talab darajasida harakat qilishi uchun zarur tadbir va choralar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkorlik bilan boshqarishga alohida diqqat qaratilgan [1, 136 – 138 b]. O'nlik, yuzlik, minglik va tuman qo'mondonlarini tanlash masalasiga oliy bosh qo'mondon mas'ul hisoblangan. Sohibqironning harbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri — jang vaqtida qo'shin qanotlarini dushman hujumidan muhofaza qilish va o'z navbatida, g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism — qunbulning joriy etilishi bo'lgan. Bunday yangi harbiy qism Aleksandr, Gannibal, Chingizxon, Lyudovik XIV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalar qo'shinida bo'lmagan. Shayboniyxon armiyasida bunday keyin mavjud edi va u to'lyuma atamasi bilan nomlangan [1, 137 b]. Har bir askarga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bitta qalqon, qo'shin to'plash haqida maxsus buyruq (tunqol) e'lon qilingach, hukmdor tomonidan tuzilgan ro'yxatga binoan jangchilar otulovi, qurolyarog'i, oziq-ovqati, yemxashagi bilan to'planish yeriga, bitta qo'shimcha ot, yarim man (1 mann= 816 gr.) og'irligida arqon, teri xalta va bitga qozon ajratilgan. Har 10 jangchi bir chodir, 2 belkurak, bir kerki, bitta o'roq, bir arra, bir tesha, bitta bolta va 100 dona nina olib yurishi shart hisoblangan. Sara jangchilarning har 5 tasi bitta chodirga joylashgan [1, 139 – 140 b]. O'nbegining alohida chodiri va 5 ta qo'shimcha oti bo'lgan. Yuzbegiga ham alohida chodir va 10 ta qo'shimcha ot berilgan. Mingbegi chodirdan tashqari soyabon bilan ham ta'minlangan. Sohibqiron armiyasining turli bo'linma va qismlariga 313 bek boshchilik qilgan. Ulardan dastlabki 100 tasi o'nbegilik, ikkinchi 100 tasi yuzbegilik, uchinchi 100 tasi mingbegilik lavozimlarini egallagan. Diviziya — tumanlarga Amir Temurning farzandlari, nabiralari va nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgan. Yetarli miqdorda qo'shin to'plangach, u ko'rikdan o'tkazilgan. Temuriylar davrida

yurish yoki jangdan oldin lashkarni ko'rikdan o'tkazib, uning jangovar ruhi va holatini aniqlash izchillikka aylangan. Qo'shinning jangovar holatini nazardan o'tkazish imtihon qilish usuli sifatida e'tirof etilgan ovgarta (ov uyushtirish)dan unumli foydalanilgan [4, 53 – 55 b]. Temuriylar harbiy yurishlarga ko'proq ko'klam, yoz va kuz mavsumlarida o'tlanishni ma'qul bilganlar. Safar qoidasiga ko'ra, har bir sarkarda o'z darajasi va lavozimiga qarab qism va bo'linmalari bilan yasol(saf) — jangovar tartibda harakat qilgan. Yasolni buzgan shaxs qattiq jazolangan. Qo'shin janggohga tushganda lashkargoh atrofi aravalar bilan to'silgan, xandaqdar bilan ihota qilingan, soqchi bo'linmalar tomonidan qo'riqlab turilgan. Yurish yoki jang paytida boshboshdoqlik, parokandalikni oldini olish maqsadida har bir bo'linma, guruh, qismning o'z paroli — o'ron belgilangan. Armiya safar chog'ida quyidagi jangovar tartibda harakat qilgan: Bosh kuchlardan ancha oldinda qaravul (avanpost); -undan keyin mang'lay (hiravul)(avangard); - barang'ar; - juvang'ar; - qo'l(markaz)-chag'davul (aryergard) yurgan. Qo'shin ketidan o'g'ruq (oboz) peshma-pesh kelgan. Oliy bosh qo'mondon jang maydonini tanlashga alohida diqqat qaratgan. Janggohning tekis, keng va qo'shin qismlarini joylashtirishga qulay bo'lishi talab qilingan. Jang maydonining suvga yaqin bo'lishi hamda jang vaqtida quyosh nurining askarlar ko'ziga tushmasligi maqsadga molik hisoblangan. Yirik muhorabalar paytida dastasi uchiga yarim oy shakli qadalgan jangovar bayroq va tug'lar bilan bezatilgan oliy qo'mondon borgohi balandlikka o'rnatilgan. U yerdan jangning borishi kuzatilib turilgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Amir Temurning 12 ming kishilik qo'shini jangga mana bunday tartibda kirgan. Dushman bilan dastlabki to'qnashuvni ayg'oqchilik bilan mashg'ul bo'lgan qaravul boshlab bergan. Shundan so'ng o'ng va chap qanot ilg'or qismlari — barang'ar xiravuli va juvang'ar hiravuli madadida asosiy ilg'or qism — mang'lay jangga kirgan. Mang'lay ortidan barang'ar hamda juvang'arning qolgan 2 bo'laki — chapavul va shag'avul ketma-ket harakatga kelgan. Ushbu kuchlar dushmanni Mag'lub etishga kifoya qilmasa, bosh qo'mondon (amir ulumaro) boshchiligidagi markaz (qo'l) (g'o'l) hal qiluvchi hujumga tashlangan: hiravul, qaravul, manglay (xuravul). Sohibqiron armiyasi qatnashgan ulkan janglarning taktik borish manzarasi quyidagicha bo'lgan: qo'shin markazi 40 bo'luk — polkka taqsimlangan va Oliy bosh qo'mondonga itoat qilgan. Ushbu bo'laklarning sara jangchilardan tashkil topgan 12 bo'laki safning 1qatorida, qolgan 28 bo'laki 2 va 3 qatorlarda joylashgan. Qirq bo'lakning o'ng tarafi oldida amirzodalar qismlari, so'l tarafi oldida qarindoshlar va ittifoqchilar qismlari saf tortgan. 2 qatorning barang'arida 6 bo'lak o'z ilg'ori — hiravul bilan o'rin

egallagan. Ayni shu miqsordagi bo'lak va hiravulga juvang'ar ham ega bo'lgan. 2- qator barang'ari va juvang'ari oldida yuqoridagi tartibda 1qator qismlari joylashgan. Uning oldida bosh ilg'or — mang'lay (yoki hiravuli buzurg) harakatda bo'lgan [1, 141 – 143 b]. Yengil suvoriylardan iborat 2 bo'lak armiyani qo'qqisdan bo'ladigan hamladan muhofaza qilish, dushman kuchlari harakatini kuzatish bilan band bo'lgan. Bobur qo'shini dastlab an'anaviy 5 qismdan tashkil etilgan holda harakat qilgan. Keyinchalik bu jangovar tartibga jiddiy o'zgartirishlar kiritilgan, markaz (g'o'l) kuchaytirilgan. Markaz o'ng qo'l barang'ar chapavul va so'l qo'lga taqsimlangan hamda o'ng yon va so'l yondan iborat xossa tobin oldida qator vazifasida harakat qilgan. Saralangan askarlardan tuzilgan xossa tobin markaz (g'o'l)dan kuchsizroq, bo'ydan esa kuchliroq hisoblangan.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Amir Temur jang san'ati va harbiy salohiyatini hozirgi zamon yoshlariga o'rgatish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Hozirda "Temurbeklar maktabi", Oliy harbiy bilim yurtlarda Amir Temur harbiy san'ati bo'yicha fanlar o'qitiladi. Zamon talabi shuni taqazo etmoqdaki, maktablarda ham harbiylashtirilgan sinflar ochilib, bu sinflarga qizlar ham qabul qilinishi mumkinligi va ularga Amir Temurni o'rganish fanlari qo'shilishi lozim deb hisoblaymiz. Chunki, Vatanparvarlik hissi har bir o'g'il qizda maktab yoshidan mukammal shakllangan bo'lishi kerak. Aynan Amir Temurning vatanparvarligi, oqil va donoligi, sarkardalik faoliyati yosh avlodga juda yaxshi o'rnak vazifasini bajaradi. Temurshunoslikda sohibqironning harbiy salohiyati va yurishlari chuqur o'rganilgan. Ammo sarkardaning katta yurishlari muvaffaqiyatini ta'minlagan harbiy-taktik mahorati yetarlicha tadqiq qilinmagan. Shundan kelib chiqib, Amir Temur hayoti va faoliyati qiziquvchi yosh olimlar oldida hali o'z yechimi topmagan jumboqlar talaygina. Bu jumboqlar kelajakdagi tadqiqotlar natijasida o'z yechimini topishiga umid qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mixail Ivanin Ikki buyuk sarkarda T. 1994.
2. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T. 1996.
3. Sharafuddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, T. 1997.
4. Hamidulla Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati T. 1996.
5. I.Karimov "Sohibqiron kamolga yetgan yurt" T. 1996.
6. I.Karimov "Xalqimiz bor ekan, Amir Temur nomi barhayotdir" T. 1996.
7. I.Karimov "Amir Temur davridagi bunyodkorlik va hamrohlik ruhi bizga namuna bo'laversin" Asarlar, 4-jild, T. 1996.

8. Amir Temur jahon tarixida, Parij, 1996.

9. Temur tuzuklari, forschadan Alixon Sog'uniy va Habibullo Karomatov tarjimasi T. 1991.

10. Ibn Arabshoh, Ajoyib al-maqdur fi tarixi Taymur (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), T. 1992.